

Сергій КРИВЕНКО

ЖАНРОВО-РОДОВИЙ СИНТЕЗ У ЛІРИЧНІЙ ДРАМІ ІВАНА ФРАНКА «ЗІВ'ЯЛЕ ЛИСТЯ» (НА МАТЕРІАЛІ ІІІ ЖМУТКУ)

The article covers the peculiarities of genre-style synthesis of poetry of part III of dramatic poem Dead Leaves by I. Franko

Key words: genre, style, synthesis, dramatic poem

Стаття присвячена особливостям жанрово-родового синтезу поезій ІІІ жмутку ліричної драми І. Франка «Зів'яле листя».

Ключові слова: жанр, рід, синтез, лірична драма.

Простежуючи рух жанрового мислення від Шевченка до Франка, ми відслідковуємо його на різних рівнях й у різномірних утворах, зокрема тих, які пропонує нам історія літератури в різні пори своєї зрілості. Нас може зацікавити й окремий поетичний твір, скажімо, «Зів'яле листя» Івана Яковича Франка. Лірична драма може цікавити і суцільним текстом, і окремими «жмутками» або циклами, котрі інтригують тими жанровими (жанропоказовими) згущеннями в перебігу тексту, які схиляють до тих чи тих репрезентативних асоціацій.

Третій жмуток у «Зів'ялому листі» має відчутно «родовий» характер. І такий він навіть у найменших подробицях. Зокрема, в образності першої поезії «Коли студінь потисне». Та вже до кінця першого катрена автор вдається до прийому, що відсилає наше сприйняття аж до першопочатку з його «Знов тріскає хвиля пісень». Тут же тільки пильному, чутливому до Франкового звукопису реципієнтові вдається запеленгувати певну співзвучність у словах «Коли лампа розприсне». Отже І. Франко належить до митців, здатних у знаки різного роду й гатунку вмонтовувати, закладати ті чи ті прикметні сліди авторського перебування й семантичного діяння.

Як і в кожному з попередніх «жмутків», у цьому І. Франко започатковує нагнітання певного настрою, схиляння свого читача до пафосу, бо, як про це говорив М. Г. Чернишевський, «питання про пафос поета, про ідеї, що дають життя його творам, – питання першорядної ваги» [2, 681]. Спосіб, яким це робиться, щоразу інший. У другій поезії «Вона умерла! Слухай! Бам! Бам-бам!» особиста значущість героя «Зів'ялого листя» спричиняється до несподіваного перемикання уваги на особу жінки – причину «драми». Увесь перший, октавний вірш проведено під означеним гаслом. Подзвін упродовж кількох октав ще «Далеко, зично чуть». Але несподівана є його кінцівка із запитальним «Вона умерла?» та рішучим «Ні, се я умер».

Спосіб підтримки пафосу у наступному творі є у І. Франка рішучим лексичним маніфестуванням відходу від життя: «Байдужісінько мені тепер», «з життям умову я роздер».

Вже в наступній поезії ліричний суб'єкт поновлює свою присутність у наземному бутті: «В алеї нічкою літною, / Я йшов без тями, наче тінь». Проте герой знову показує константу настрою: «Для мене, весь ваш чар погас. / Ненавиджу я нині вас!». Перед новим локусом, як запевняє герой «...тепер / Душа моя похоронила / ... Свою остатню любов» [1, 156 – 157].

Новий часопростір виявляється здраматизованим аж до трагічної відчутності: «Мов ранений звір той тікає у нетрі, / Щоб в своїй берлозі здихати».

Пафосно означається й новий локус «Розпука! Те, що я вважав», де зосереджений «Отой бездушний міль...». Він і живить наскрізний мотив «Не можу жить, не можу згинуть» – від кінцівки «Сто раз прокляте те життя, / Що так собі закило з мене!» й до наступної: «І резигнація безкрая / Засіла в серці, як змія».

Поезія з позначкою VIII спроектує пафос «Зів'ялого листя» безпомилково на самого суб'єкта нарації: «Я хтів життю кінець зробити», чим виражено крайню трагічність внутрішньої людини.

Крайня повздержливість героя ніби відкриває плин сповідальності у поезії «Тричі мені являлася любов». З цього сюжету постали белетристичні проекції ряду текстів, що поповнили українську літературу.

Проте, якщо поезія «Тричі мені являлася любов» могла навіяти ту чи ту фабулу в так чи інакше влаштований мізок, то наступна поезія «Надходить ніч. Боюсь я тої ночі!» ніби стримує рух авторської уяви до белетристики (чи белетризації), принаймні спровокований кінцівкою твору спосіб простеження думки.

Початкове передчуття 10-ої поезії третього циклу-жмутку виводить на суть заключних

рядків:

*«...Хоч би прийшлося і чорту душу дати,
А сповняться бажання всі мої!»
І чую, як при тих словах із мене
Обпало щось, мов листя, мов краса,
А щось влилося темне і студене,
Се віра в чорта, віра в чудеса [1, 164].*

Чотири катрени, помічені в ліричній драмі цифрою XI. «Чорте, демоне розлуки», виспівують в ліричній драмі **пісню трагічного відчаю** на весь її діапазон:

*Чорте, демоне розлуки,
Несповнимих диких мрій,
Недрімаючої муки
І несправджених надій!
Слухай голосу розлуки!
Буду раб, невольник твій,
Весь тобі віддамся в руки,
Лиши те серце заспокій!
Враз з тобою на страждання
Я готов навек піти, –
Лиши одно мені бажання
Заспокій тепера ти.
За один її цілунок
Най горю сто тисяч літ!
За любов її і ласку
Дам я небо, рай, весь світ [1, 164].*

Ця поезія на чотири по чотири катрени композиційно ніби урівнює дотеперішню ліричну сповідь авторського суб'єкта з драматизмом поєдинку людського суб'єкта з бестіарною почварою, під час якого «Стид душу жер; замість добуть, на що кортіло, / Я ще від чорта облизня спіймав!»

Та не лише принизлива кінцівка цього великого (в жмутку) твору, а й увесь твір заслуговує на увагу. Надто ж – манера ведення цього незвичайного персонажа, починаючи з манери його введення в дію.

*І він явивсь мені. Не як мара рогата,
З копитами й хвостом, як виснила багата
Уява давніх літ,
А як приємний пан в плащі і пелерині,
Що десь його я чув учора або нині –
Чи жид, чи єзуїт.
Спинивсь. Лиця йому у пільмі не видати.
Зареготавь та й ну мене в плече плескати.
«Ха-ха! Ха-ха! Ха-ха!
Ось новість! Куріоз! Ось диво природниче!
Пан раціоналіст, безбожник – чорта кличе!
Ще й душу напиха!
Мій панцю, адже ж ви не віруєте в бога!
Я ще недавно чув край вашого порога –
Підслухую не раз –
Як голосили ви так просто конфіскабль:
«Ne croyant pas au Dieu je ne croye pas au diable!»
Що ж сталось нині з вас?*

І вже перша поява чорта в поезії в поезії І.Франка дезавує чинність «уяви давніх літ», натомість подаючи поставу «приємного пана в плащі і пелерині», перед котрим цілком можлива сцена досить фамільярної поведінки й зачудованості «дивом природничим», котрим чорт іменує «раціоналіста, безбожника», бо той «чорта кличе!» й до того ж «Ще й душу напиха!» (тобто

нав'язливо пропонує). З подальшої розмови випливає, що невідомий персонаж (тобто чорт) на диво добре обізнаний у всіх нюансах атеїзму свого співбесідника, відомих йому, бо «підслуховує» (що й не дивно для такого персонажа).

Манера початку розмови без будь-якого попередження водночас характеризує обох візаві – і чорта, і його слухача:

*Невже ж я – а, pardon, що зараз не представивсь!
Та думаю, що ви, хто я є догадались –
Невже ж я ближчий вам
Чи можливіший вам здаюсь від пана бога?
Чи легша вам здаюсь до сатани дорога,
Аніж на небо там?
Спасибі вам за се довір'я! Розумію!
У вас бажання є, ви стратили надію,
Сказали: як біда,
То хоч до жида йди чи пак до чорта; що там
Що стільки літ його мішали ви з болотом
Кричали: чорт – луда!
Ось бачите, куди веде неосторожність!
Ускочили в таке, що хоч вдаряйсь в побожність
Або до чорта в путь!
Та ще й душею! Ах! Даруйте за нечемність!
Сміяться мушу знов. Пекельна ся приємність
Від вас про душу чуть.
Сто тисяч літ горіть готові? Ха-ха! Друже!
Се спорий шмат часу! А ще недавно дуже
Чи не казали ви:
«Душа – то нервів рух?» Значить, загинуть нерви,
То і душі капут! То як же се тепер ви
Згубили з голови?*

Діалог героя драми з чортом не дивлячись на його природу й перебіг не позбавлений внутрішньої логіки. А відтак і дослідницького інтересу.

Стосовно ж точки зору щодо «осіб» діалогу, то вона зберігає свою прямооцінювальну домінанту, хоч інколи й виникають застереження про «спорий шмат часу» чи «нервів рух».

В останній третині цієї поезії діалог виходить на реєстри стосовно офіри (чи оферти).

*І що ж, скажіть мені, оферта ваша варта?
Се ж в газардовій грі фіктивна, кепська карта.
Чи чесно се, скажіть?
Вам хочесь те і те... конкретне, а мені ви
Даєте пишик. Се стид! Не думав, що такі ви,
І з чортом так не слід!
А втім, голубчику, оферта ваша пізна!
Та ваша душенька – се корима та заїзна, –
Давно в ній наш нічліг.
Чи я дурний у вас добро те купувати,
Що й без куповання швиденько буду мати
Без клопотів усіх!
І знайте ще одно. Ота, що так за нею
Ви побиваєтесь і мучитесь душею,
Є наша теж якраз.
Спішітьсь ж, паночку, до пекла, як до балю!
Там власноручно сам віддам вам вашу кралю.
Аи ревоір у нас!»
Ще раз зареготавсь і по плечі легенько
Мене він поклепав та й геть пішов швиденько,
Мов пильне діло мав.
А я стояв, мов стовп, лице моє горіло... [1, 165 – 166]*

І вже відома читачам теза про облизня від чорта, котрою завершується цей твір.

Дистанціюючись із малосимпатичним, хоч у драматичному сенсі й небезкорисним суб'єктом, герой ліричної драми наближається до суттєво інтимнішої предметності. Поезія «Матінко моя ріднесенька» проводить героя по останній життєвій дистанції, у передвісті якої виповідаються різні засторози перед усіякими несподіванками й утисками.

*Я не можу, не можу спинити того,
Що, мов чорная хмара, на мене йде,
Що, мов буря, здалека шумить-гуде!
Я не хочу на світі завадою бути,
Я не хочу вдурити і живцем озвірити –
Радше темную ніч, аніж світло зустрити! [1, 168]*

Один із наскрізних у ліричній драмі мотивів стосується жанру пісні й ремесла пісняра. У поезії «Пісне, моя ти підстрелена пташко» І.Франко узгоджує з початком твору його фінал: «Час тобі вже на спокій».

Так само й три секстини поезії «І ти прощай! Твого ім'я» заокруглено закінчується словами «Ні, я його не знала!»

У поезії «Даремно, пісне! Щез твір чар» І.Франко демонструє майстерний перехід до наступного твору «Поклін тобі, Буддо!», проголосивши в його кінцівці знаменні слова «В нирвани темний кут».

Слова «Душа безсмертна! Жить віковічно їй!» викликають протест ліричного суб'єкта:

*Жорстока думка, дика фантазія,
Лойоли гідна й Торквемади!
Серце холоне і тьмиться розум [1, 171].
Ліричний суб'єкт (тут читай: І.Франко) проводить наскрізний образ
матеріалістичного «бомблика» – людського індивіда з масою чуттів:
...А в кождім бомблі щось там мріє,
Міниться, піниться, пок не присне.
Се наші мрії, се наша свідомість,
Дрібненький бомблик в вирі матерії.
.....
Бажає бомблик приснути радісно,
Згасить болючу іскорку – свідомість,
З людства свого ні пилінки
В вічність не хоче нести з собою [1, 172 – 173].*

Передостанньою поезією ліричної драми «Зів'яле листя» є поезія «Самовбійство – се трусість», змістовним ядром котрої є розповідь про те, «Як Христос по землі ще / Навчати ходив, / То зустрів чоловіка, / Що в шабас робив. / «Як же можна! Се прогріх!» – / Обурився хтось, / Та робітнику строга / Промовив Христос:

*«Коли знаєш, що чиниш –
Блаженний еси;
А не знаєш, що чиниш –
Проклятий еси.
Коли знаєш, що чиниш –
Закон твій – ти сам;
А не знаєш, що чиниш –
Закон є твій пан».*
*Кінцівка цієї притчевої поезії наділена силою великого узагальнення,
силою своєрідного резюме:
Для знаючих знання їх –
Найвищий закон;
Незнаюці в законі
Най гнуться карком.
Чи я знаю, чи чиню,*